

De Kerk van de Friezen

Een Nederlandse enclave in Italië

Klokken

Sjoerd van Geuns

De Friezenkerk in Rome, wie kent hem niet? Eind vorige eeuw kwam de kerk na eeuwen weer onder Nederlands beheer. Enkele jaren geleden ontstond het plan de klokken te restaureren. Sjoerd van Geuns kreeg de opdracht de klokken te onderzoeken en het restauratieplan te maken.

Rome

Meer dan duizend jaar geleden waren er al Friezen in Rome. Ze bouwden daar hun eigen kerk die werd gewijd aan de *Santi Michele e Magno*, ofwel de sinten Michaël en Magnus. Kerken die gewijd zijn aan Michaël liggen meestal hoog, en inderdaad: deze kerk ligt tegen een heuvel.

Nog opvallender is de ligging vlakbij het Vaticaan en de Sint-Pietersbasiliek, maar net buiten Vaticaanstad. De toren werd aan de noordzijde van de kerk gebouwd, gedeeltelijk in de heuvel; en dat in de 12e eeuw! Het was M.C. Escher die de 'Kerk der Friezen' op een prachtige ets vastlegde.

De Romaanse toren werd specifiek gebouwd om er klokken in op te hangen; de achterzijde

De Friezenkerk in Rome (M.C. Escher)

Deel van het randschrift

getuigt hiervan. Hier zijn de zuiltjes namelijk onregelmatig geplaatst, zodat de klokken er konden passeren bij plaatsing en eventuele

vervanging. Het is een echt klokkengat. Nu waren klokken in de 12e eeuw meestal niet erg groot, 200 à 300 kilo was al heel wat.

In het begin van de 16e eeuw raakten de Friezen het gezag over hun kerk kwijt. Vanaf 1757 tot op heden viert de Broederschap van het Allerheiligst Sacrament de eucharistie, en in 1759 werd de kerk parochiekerk van het personeel van het Vaticaan. Misschien dankt de kerk hieraan haar behoud, ze bleef eigendom van het Vaticaan al was zij buiten de Kerke-

De klepel van de grootste klok hing nog in een lederen band met gesp

lijke Staat gelegen. De kerk onderging in de 18e eeuw de nodige herstellingen, en zo kwam er in 1757 opnieuw een klok gewijd aan de beide patronen Michaël en Magnus. In 1768 volgde de tweede en grote klok, gewijd aan Maria.

Opnieuw in Nederlandse handen

Sinds 1989 zetelt het Willibrordcentrum in Rome in de kerk en hangen er Nederlandse en ook Friese vlaggen. Nederlandse pelgrims vinden er onthaal en onderkomen. In 2015 bezochten vijftig UKG-leden tijdens de lustrumreis de kerk. Helaas konden we toen de klokken niet luiden en een bezoek aan de toren werd afgeraden.

Het bestuur van de Stichting Vrienden van de Friezenkerk uitte de wens om de klokken, die langdurig niet meer te horen waren, in de toekomst weer te gebruiken. In opdracht van de stichting mocht ik daarop als luidklokkenadviseur in 2018 een onderzoek uitvoeren naar de staat van de klokken. Daarbij ben ik veel dank verschuldigd aan Sible de Blaauw¹ wiens enthousiasme aanstekelijk werkte! De restauratie vond in 2019 plaats, waarna de klokken weer kunnen luiden.

Te begrijpen is dat de status van de Friezenkerk een bijzondere is, met het Vaticaan als eigenaar, met verschillende gebruikers, en vanwege de eerbiedwaardige leeftijd. Gelukkig bleek de toren in goede conditie te zijn. Er zijn degelijke

Meest in het oog sprong de salamander

trappen en vloeren, en vooral werd hij stabiel bevonden zodat het luiden van de klokken geen bezwaar opleverde. Gelukkig had men decennia geleden bij de torenrestauratie de klokken steeds ongemoeid gelaten. Dat leidde er wel toe dat ze niet meer te gebruiken waren, maar ze werden ook niet onherstelbaar gerestaureerd.

De klokken

Wat ik aantrof was bijzonder. De twee klokken hadden puntaaf de tijd doorstaan, uiteraard onder het stof en een laag patina. De klokkengieters hadden er alles aan gedaan om er iets moois van te maken. Maar alle techniek, zoals luidbalken, ijzerwerk, lagers en klepels, was in samenhang in onbruikbare slechte staat geraakt. Vooral het fraai gesmede stroppenwerk, waarmee de klokken met spieën aan de luidbalk waren bevestigd, bleek flink door roest aangetast. De situatie was als een tijdscapsule: sinds 1770 zal er geen onderhoud meer zijn gepleegd, behoudens

Luidbalk in oude toestand

¹ Prof.dr. Sible de Blaauw is hoogleraar Vroegchristelijke kunst en architectuur aan de Radboud Universiteit in Nijmegen.

Luidbalk in nieuwe toestand

wat vet in de lagers... Veel ambachtelijke details waren nog herkenbaar, zodat alles nauwkeurig kon worden gedocumenteerd.

Hoe te restaureren?

De klokken zelf waren puntgaaf en behoeften alleen wat schoonmaakwerk, de klepels konden behouden blijven, net als wellicht ook de lange houten luidstokken. Maar duidelijk was dat het stropenwerk vervangen moest worden. Was loshalen en conserveren voor hergebruik een optie? Nu, dat is overwogen maar de slechte staat speelde ons parten. Besloten werd om de houten luidbalken in dezelfde vorm te kopiëren. Bij nieuw stropenwerk mocht worden afgezien van spieën; de veiligheid drong dit op. Nieuwe stalen luidbalken en lagers stelden de oude bronzen (!) panlagers buiten gebruik. Het stropenwerk zelf zou vereenvoudigd worden uitgevoerd omdat echt smidswerk te complex zou worden en de kosten onnodig zou opvoeren. Er moest praktisch worden gehandeld. De vrijgekomen originele onderdelen worden onder in de toren bewaard zodat ook over een eeuw nog bestu-

Randschrift en sierfries grote klok

Kleine klok met eenvoudige kroon

deerd kan worden hoe men in de 18e eeuw klokken liet ophangen.

Bij deze vorm van herstelwerk zijn de klokken als klinkende monumenten leidend; de techniek van luidbalken, stropenwerk, klepel e.d. is er om de klokken te kunnen gebruiken en is daarom dienend.

Met financiële ondersteuning uit met name Fryslân werden de herstelwerken mogelijk gemaakt. Het Vaticaan als eigenaar wees een klokkengieter aan voor het werk. Per klok werd een elektrische slaghamer geplaatst met alle leidingen en aansturing van dien, zodat in de toren de nieuwe tijd is doorgedrongen. Dat had ik liever anders gezien.

Bijzonder gebruik

Bij het onderzoek vielen de zeer lange luidstokken op; deze zouden het luiden bemoeilijken, zo leert de ervaring. Een blik in de binnenzijde van de klokken leerde ook dat ze vooral eenzijdig waren gesleten wat terug te voeren is op de luidstokken. Ook opvallend was dat de afhangende luidtouwen eindigden in een soort van bezemsteel, dit

Een medaillon gedragen door engelen

Technische gegevens

Naam	Slagtoon	Diameter	Slaglijn	Slagring	Geschat Gietjaar	gewicht
Maria	dis2	607 mm	506 mm	43 mm	140 kg	1768
Michaël	b2	400 mm	335 mm	30 mm	40 kg	1757

Klankanalyse

Maria	(a=440Hz): gr.+15cents, pr.-222, kl.terts 0, kwint -25, octaaf dis3 +20
Michaël	(a=440Hz): gr. -30cents, pr. -260, kl.terts -25, kwint -100, octaaf b3 -0

Op de grote klok zien we een bladafdruk én we lezen de naam van de gieters

beoelikt dubbele aanslag nog meer... Dit bleek ook bij de ingebruikname van de klokken toen de 'bezemstelen' zich onbeheerst gingen gedragen. Het werd me duidelijk dat de stokken aan de touweinden bedoeld zijn om de klokken permanent in een schuine stand te trekken om daarbij de klepels in een gewenst ritme te laten slaan. Dit kan naar wens met één of met twee klokken gelijktijdig gebeuren; behendigheid van de luiders is een vereiste. Daarmee kwam er ook een verklaring voor de lange luidstokken die het scheef aantrekken vergemakkelijken.

Terwijl we bezig waren met het onderzoek werden verderop enkele klokken van de St. Pieter geklept; het werd duidelijk: Rome kent andere luidtradities dan onze Lage Landen.

Opschriften van de Mariaklok

Hoog op de flank staat:

>> AVE MARIA GRATIA PLENA DOMMINVS
TECVM .

Op de overgang van flank naar slagring (de 'faussure') tussen de sierringen lezen we in kleine geblokte letters de volgende woorden. Wijd uit elkaar: >

OPVS ANGELI ET FELICIS FRAT. DE CASINI
ROM. FVND MDCCLXVIII SAL. PAL. APOST.

Opschriften van de Michaëlklok

Hoog op de flank staat:

>> IN HONOREM SS. MICHAELI ET MAGNI
ARCHANGE \ LI ET MAGNI A. D. MDCCLVII :

Op de faussure staat op de sierringen, met woorden wijd uit elkaar:

OPVS ANGELI CASINI ROM. FVND. SAL.
PAL. APOST.

Toelichting

- >> = een handje dat de aanvang van de tekst markeert.
- . = locatie van een driehoekig motiefje als afkorting.
- : = locatie van twee driehoekige motiefjes boven elkaar.
- \ = een streepje door de sierringen waarbij de tekst op de onderliggende regel verder loopt.

Beide klokken zijn rijk voorzien van sierelementen als wapens en sierfriezen welke zich in dit kader niet alle laten beschrijven. De klokken zijn gegoten door de broers Casini, die bij het Vaticaan in functie waren als 'gieters van het heilig apostolisch paleis'. Ze kwamen uit een gietersfamilie die zowel klokken als geschut goot. De foto's bij dit artikel zijn van Sjoerd van Geuns en Sible de Blaauw. 🍷